

А.С. НАЗАРЫМБЕТОВА

ОТБАСЫ ЖӘНЕ БАЛА ТӘРБИЕСІ, ОҚУ САПАСЫН АРТТАРУ ЖОЛДАРЫ

Отбасылық тәрбиенің басты жағдайларының бірі – бұл ерлі- зайдытынын өзара махаббатына, көзкарасының, мұдделерінің, сенімділіктерінің және ұжымдық іс-әрекеттерінің бірлігіне негізделген татулық. Мұндай ортада қыншылықты жеңе білетін қабілетті, байсалды, ақжарқын адамдар өседі. Олар ұжымда жеке басының қамын ойламайды, басқа адамдар үшін де өмір сүре алады.

Отбасында балалардың тәрбие үдерісіне табысты ықпал жасайтын басқа да жағдайларды сипаттайтын белгілерді атауға болады. Ж.Б.Қоянбаев, Р.М.Қоянбаевтың пікірінше, оларға мына мәселелер жатады:

1. Отбасының этикалық құрамы және құрамы: толық емес отбасы, бір балалы, көп балалы отбасы, бір ұлттық, көп ұлттық отбасы;

2. Тіршілік әрекеті және ортасының жағдайлары: отбасы мүшелерінің білім дәрежесі, еңбектану, көсіптік құрамы, бюджеті, жалпы материалдық әл-ауқаты, селолық және қалалық отбасы;

3. Отбасының мәдени әлеуеті: күнделікті тұрмыстың жалпы мәдениеті; құн ырғағы, демалыс, оның формалары, кітапхананы, теледидарды, музика аспаптарын пайдалана білуі, спорт пен айналысу, үйелмендік дәстүрлік мерекелер:

4. Ишкі отбасылық катынастар, отбасы микроклиматтарының сипаттамасы, үйелмендік көзқарастың бірлігі және айырмашылығы, отбасы мүшелерінің өз міндеттеріне көзкарасы;

5. Қоғамға көзкарасы: еңбек және қоғамдық міндеттерге, қоғамдық тәрбие институттарына қатысы;

6. Отбасының тәрбиелік әлеуеті: отбасылық тәрбие, қолданылатын әдістер, ата-аналардың және басқа мүшелердің педагогикалық мәдени дәрежесі [3.194].

Отбасының осы қорсетіліп отырған ерекше белгілерінің тәрбиелік ықпалы өте күшті, оларды тәрбие барысында ескеру кажет.

Отбасының өзіне тән ерекше қызметтері бар. Олар: халық санының өсуі; адамзат үрпағын әрі қарай жалғастыру, қажеттілік-шаруашылық қызметі, отбасының тәрбиелік қызметі, отбасы мүшелерінің өзара және туған-туыскандарымен қарым-қатынас жасау қызметі.

Отбасылық тәрбие бірқалыпты жағдайда іске асырылып отырмайды. Зерттеу мәліметтеріне қарағанда, отбасылық тәрбиенің сәтсіздікке ұшыраудың басты себебі – үлкен адамдардың педагогикалық көзқарастарының қауқарсыздығынан болады.

Біріншіден, отбасында болатын өктемдік баланы өзін-өзі билеушілігінен айырады, әрбір қадамына бақылау жасайды, ол өз күшіне, мүмкіндігіне сенімсіз және ішкі жай-құй тәмен болады.

Екіншіден, баланы еркелетушілік, бетімен жіберушілік, ата-аналардың бәрін кешірушілік сүйіспеншілігіне байланысты. Баланың жетегіне түсіп, еркіне жіберушілік өзімшілдікке тәрбиелейді.

Үшіншіден, өке мен ананың және басқа отбасы мүшелерінің тарапынан бірыңғай талаптың жоқтығы. Осының нәтижесінде ата-аналарды немесе ересек отбасы мүшелерінің көзқарастарындағы алалықты пайдаланып, бала екі жүзді және жағымсыз нәрсеге бейім болып өседі.

Төртіншіден, ата-аналар балаларды еркімен қарым-қатынас жасаудан, өмірден аулактатуға тырысады, бөгет жасайды. Бұл баланың қалыптасуына, дамуына залалды өсер етеді.

Бесіншіден, егер өке мен ана өз баласының іс-әрекетіне немкүрайлы, жауапсыздықпен қараса, ол соны пайдаланып, кездесе соқ, құмәнді адамдармен танысуға мүмкіндік алады.

Осымен бірге тәрбие үдерісінде жалған беделдер де кездеседі. А.С.Макаренко олардың бірнеше түрін көрсетті: «Басу беделі», «Мейірімділік беделі», «Сатып алу беделі», «Тақуалық беделі» т.б.

Отбасы тәрбиесінде халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан тәжірбиесін, ұлттық ерекшелігін есепке алу өте қажет. Отбасына қатысы бар адамдардың әлеуметтік орны біздің халықта өте терен жіктелген. Мысалы, ата мен әже, өке мен шеше, аға мен апа, іні мен қарындас, немере, шөпшек, жиен, жиеншар, құда мен құдағи, құда бала мен құдаша, қайын іні мен қайын сінлі, жезде, бажа т.б. жеті ата мен одан тарайтын шаңырактар, ру, жұз, т.с.с.

Адамдардың ара қатынасын белгілейтін ұғымдар сирона терең үнілсек, адамгершілігі мол адамның тұлғалық жан дүниесінен орын алатын рухани байлықты байқауға болады. Адамның өмір салтын құрайтын іс-әрекет түрғысынан қарасақ, біздің халықта ғұл мәдениет әр адамның әлеуметтік орнына қарай қалыптасқан қарым-қатынастың іс-әрекеттік байлығы, адам тұлғасы-

ның орынды сапалық қасиеттерінің қайнар көзі болып табылады. Отбасында, мектепте бұл қатынастар тәрбиенің пәрменді құралына айналуы кажет.

Біздің халқымыздың отбасы жағдайында жас үрпақ тәрбиесіндегі жетекші буын ата-әже іс-әрекетінің төнірегіне шоғырланған. Себебі, отбасында әке мен шеше – негізгі еңбек иелері, отбасы қажеттілігін қамтамасыз етушілер. Ал ата мен әженің өмір тәжірибесі өз дәрежесінде даналық ақыл-ойдың, орынды дүниетанымың, талғамның, деңсаулық бағбанының, орынды тәртіп пен мінезд-құлықтың мектебі болып табылады.

Корыта айтқанда, ата-әжесі құнделікті ерте-мен мәндейнан иіскемеген, олардың бауырының ыстығын сезбей өскен бөбектің рухани жан дүниесіне нұқсан келе береді.

Өскелен жас үрпақ қазақ шаңырағының берік болғандығын өмірінің арқауы еткені, аға үрпақ дәстүрінен аттамағаны жөн.

Отбасы – туысқандық байланыста болатын (күйеуі, әйелі, ата-анасы, әкесі, т.б. бірлесіп), әлеуметтік тұрмыстық өмір сүретін адамдар. Онда мынадай қызметтер жүзеге асырылады. Репродуктивтік, яғни балалардың тууы, шаруашылық-экономикалық, тәрбиелеушілік, адамгершілік-психологиялық ахуалды қамтамасыз ету; отбасышілік қарым-қатынасты ұйымдастыру; бос уақытты тиімді ұйымдастыру.

Отбасы – қоғамның алғашқы ұяларының бірі. Отбасында баланың айналасын қоршаған дүние жайлар алғашқы түсінігі, көзқарасы, сезімі, әдет-дағылары бой көрсетіп қалыптасады.

Баланың дұрыс өсуіне қажетті жағдайлар жасау, оның орта білім алуына, мамандық, көсіп тандаудына көмектесу, еңбекке дағыландыру, қоғам мен өз мүлкіне үқыпты қарауға үйрету – ата-ананың басты борышы.

Баланы бүгінгі өмір талабына сай азamat етіп өсіру үшін оған жас кезінен дұрыс тәрбие қажет. Ата-ана өз баласының неге қызығатынын, нені жақсы көретінін, неден қорқатынын, қандай іс-әрекеттерге ынта-ықыласы барын, қандай іске бейім екенін біліп отыруға тиіс.

«Ел болу үшін бесігінді түзе» деген ел сенімін актап, ата данқын шығарар: білімді, парасатты, ұл-қызы, немере тәрбиелеу – бәріміздің ұлы парызымыз.

«Неке және отбасы» туралы Занда ата-аналардың балалары алдындағы міндеттері айқын көрсетілген. Мысалы, 62-бапта мыналар көрсетілген.

- ата-аналар өз балаларының деңсаулығына қамкорлық жасауға міндетті;

- ата-аналар өз балаларын тәрбиелеуге құқығы бар және оған міндетті;

- ата-аналардың басқа да барлық адамдарға қарағанда өз балаларын тәрбиелеуге басым құқығы бар;

- бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады.

Міне осы заң арқылы қоғам ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеудегі жауапкершілігін арттырып отыр.

Отбасы тәрбиесінің, ата-ананың әлеуметтік-жауапкершілік қызмет-әрекеті ретінде басты құқықтық негізі бар. 1989 жылдың 20 қарашасында БӘӘ Бас Ассамблеясы қабылдаған «Бала құқығы» туралы конвенция – маңызды және негізгі құжат.

«Балаға дene жағынан және ақыл-ойының жетілмегендігінен, арнағы қорғau мен қамкорлық, соның ішінде, туылғанға дейінгі және туылғаннан кейінгі тиісті құқықтық қорғau», – деп жазылған Конвенцияда.

Баланың өмір сүру, тіршілік ету және салататты даму құқығын жариялады отырып, Конвенция баланың жеке тұлғалық дамуында өзінің дербестігін, даралығын сақтау құқығына ерекше көніл бөледі. Сондай-ақ баланың ата-анаға деген құқығы да ескеріледі. Ата-ана «баланың мақсат-мұддесі үшін қажетін» орындаған жағдайдағанда өз құқықтарынан айырылады.

Осы Конвенцияға қол қойған мемлекеттер мына міндеттерді орындауды тиіс: ақысyz және бәріне міндетті бастаудың білім енгізу, орта және кәсіби білім алуға жағдай жасау, жоғары білім алуға жол ашу. Конвенцияның 28-тарауында «мектептегі тәртіп баланың адами қадір-қасиетіне құрмет көрсететін әдістер арқылы жүргізілуі тиіс» деп ерекше аталаған кеткен.

Конвенция, сондай-ақ БӘӘ Бас Ассамблеясы қабылдаған «Бала құқығының декларациясы»; «Адам құқықтарының жалпы декларациясы» және басқа да көптеген халықаралық құжаттар ҚР Конституциясының ішкі отбасылық катынастарды, баланың отбасы мен қоғамдық тәрбиесі және ағартушылығы мәселелерін қамтитын тарауларына негіз болды. ҚР Конституциясының 27-тарауында былай делінген:

1. Неке мен отбасы, аналық, әкелік және балалық мемлекет қамкорлығының аясында.

2. Балаларды қорғau мен тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы және міндеті.

3. Көмелетке толған және еңбекке жарамды балалар еңбекке жарамсыз ата-аналарына қамкорлық жасауы тиіс.

«Қазақстан-2030» бағдарламасында да балаларымызды алыс болашақта қандай сапада көруіміз керектігі айтылған. Сонымен бірге отбасы тұралы заңда, жоғары және орта білім тұжырымда-масында әрбір отбасына өзінің үрпағын төрбие-леп, қатарға косу міндегі жүктелген. Сейтіп отбасының әуел бастан-ақ өзіне тән киелі міндегін орындау қажеттілігі бекемделе түсті.

Отбасы – баланың ең жакын әлеуметтендіру ортасы қатарында өмірдің мақсаты, оның құндылықтары туралы не біліп, өзін қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мағлұматтарды береді және онда басқалармен қарым-қатынас орнатуына іс жүзінде дағдыланады. Сейтіп өзінің «кім» және «қандай» екенін, басқалардың «кім» және «қандай» екенін тәжірибеде сынап байқап көреді. Отбасында әртүрлі жағдаяттар мен төтенше ахуалдарда өзін ұстаудың нормаларын, мінез-құлқын реттеудің өлшемдерін менгереді. Ата-ананың үгітнасихаты, түсіндіруі, олардың үлті-өнегесі, үйдегі ахуал, отбасының психологиялық тынысы арқылы балалардың әдеті, мінез-құлқы жаксыжаманды бағалау үзіндірі (критерий) кальпастасумен бірге қандай қылықтары үшін сөгіс алып, не үшін жазаланатынын, әділдік пен адалдық туралы ұғынып түсінеді.

Сонымен қатар бүгінгі күні біздің қоғамымыздың алдында білім сапасын көтерудің өзекті мәселесі тұр. Әлем тәжірибесі көрсеткендей, дамудың озық әдістерін, білім беру сапасында пайдалана білу елге, аймакқа тарту және оның гуманитарлық-технологиялық құрылым жағынан алғашығуының алғышарты болып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев білім және ғылым қызметкерлерінің жиынында «Білім мен ғылымды өз дәрежесінде менгерген елдер ғана әлемде дамудың алдында, озық құштің бүйда ұстар түсінде болады» деп көрсеткен еді.

Отанымыз Қазақстанның 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған даму стратегиясын жүзеге асыратын болашак үрпакқа сапалы білім, саналы тәрбие беру тек ұстаздар қауымының кәсіби шеберліктерінде байланысты ғана болмай, сонымен бірге ата-аналардың әрекетіне де тікелей байланысты.

Біздің қоғамымызда мектеп білім мен тәрбие беру мәселесі болып, ал отбасы қоғамның бастауыш үйимы ретінде саналады. Мектеп пен отбасының мақсаты бір. Сондықтан отбасындағы баланың оку еңбегі – бұл негізгі іс-әрекет, үй жағдайында мектепте алған білімді игеру. Үйге

берілген оку тапсырмасын орындау бала зейінін жинақтылығына, саналы құш салуына байланысты. Осыған орай қатаң регламенттін, еңбекті демалыспен кезектестірудің және гигиеналық талаптардың сақталғаны жөн.

Балалардың үйге берілген оку тапсырмасына ата-аналар ерекше көніл аударуы қажет. “Сіз баланыздың үйге берілген оку тапсырмасын бақылайсыз ба?” деген сұралққа 54 ата-ананың 46 пайызы – үнемі бақылаймын, 39 пайызы – кейде, 15 пайызы – бақыламаймын деп жауап берді.

Әлеуметтік зерттеу мәліметтеріне қарағанда, бірсыбыра ата-аналардың әлі де өз балаларының үйге орындауға берілген оку тапсырмасын яғни оку іс-әрекетін бақыламайтындығы байкалды.

Әрбір отбасы баланың үйде сабакқа дайындаудына толық жағдай жасауы қажет. Бұл баланы жинақтылыққа, тәртіптілікке, ұқыптылыққа үйретіп, ол еңбекке ынтыға құштарланады. Отбасы жағдайында ата-ана баланың үйде орындастын оку тапсырмасын шебер басқаруы тиіс. Бақылау немесе балаға үйде жәрдем беру өнгіме түрінде өтеді. Онда үру, балағаттау, жекіру сияқты теріс қылықтарды қолдануға болмайды. Өйткені, бала абыржиды, оны үрей билейді, пайымдылығы нашарлайды. Сондықтан ата-ана тарапынан ұстамдылық, баламен қарым-қатынас жасай білу, жауапкершілік сияқты касиеттердің басым болуы баланың іскерлігін дамытады, оның ынтасты қөтерінкі және ширақ болады. Ең бастысы, баланы өзбетімен, жүйелі еңбек етуге үрету. Ата-анаға қоятын талаптар бала үшін әдетке айналуы керек.

Бала окуының сапасы тек мұғалімдерге ғана емес, ата-анаға да байланысты. Оқу ісі мектеп қабырғасымен шектелмейді, оның бір бөлігі үйге берілген тапсырманы орындау. Баланың жас ерекшелігіне, қабілеттілігіне, білім көлеміне, жақсы, орташа, нашар окуына қарай үйге берілген тапсырманы орындауда ата-ананың басшылығы қажет. Ең алдымен, баланың үйдегі оку жұмысына жағдай туғызып, оларды оқулықтар, оку құралдарымен қамтамасыз ету, оку бүрышын жабдықтау керек. Оқу бүрышында стол, орындық, кітап қоятын сөре, парта, шкаф болғаны колайлы. Сабак дайындастын бөлме желдетіліп, жарық сөулесі мол түсіү керек, әрбір сабактан кейін 5-10 минут үзіліс жасауы жүйке жүйесіне иігі өсерін тигізеді. Балалардың күн режимі олардың мектеп пен үйде орындастын жұмыс түрлерін түгелдей қамтып, үйдегі және мектептегі уақытын дұрыс және орынды пайдалана алуына мүмкіндік беретіндей болуға тиіс. Сонымен қатар міндегі түрде күн режимінің күн сайын орындалуын када-

ғалап отыру қажет. Осының нәтижесінде ғана бала қунде белгілі бір уақытта сабағын өзірлеуге, ойнауға, үй ішіне жәрдемдесуге жаттығып, дағыланады.

Ата-ананың басшылығы баланың оқуына жағдай туғызумен ғана шектелмеуі тиіс. Ең маңыздысы – үй тапсырмасын орындауда көмектесу. Ата-аналардың баласының оқу ісінә көмектесуінің өзі түрліше, кейбіреулері баланың сабак өзірлеуіне мұлде араласпайды. Ал екіншілері керісінше, балаларына “қамқорлығын” ерекше арттырып, үй тапсырмасын өздері орындаиды. Соңғы жағдайда бастауыш сынып оқушыларының үй тапсырмасын орындаудауда көбірек кездеседі. Бұның екеуі де дұрыс емес.

Балалар үй тапсырмасын орындағанда, киңшылдықтарға кездесіп, кейбір сөздердің мағынасын түсінбейді, оқиғалардың немесе құбылыстардың арасындағы байланыстың заңдылықтарын айқындай алмайды. Осындауда ата-ана, үлкендердің басқа біреуі окушы іздел таба алмай отырған шешімге бағыттарлық жетекші сұраптар арқылы оқушының өзін шешімге керекті жауапты табуға келтіру керек.

Кейде көмектесу үй тапсырмасының орындаудың тексеріп отыру түрінде ғана іске асырылады. Төменгі сынып оқушыларының үй тапсырмасын тексергендер жаттаған такпағын тындауға немесе оқыған материалын қайталап айтқызуға, жазба жұмысын тексеріп шығуға болады. Жаттаған такпағын тындағанда, баланың мәнерлеп айтуына көніл бөлу керек.

Балалар көбінесе өленді жаттағанда ойланбай, өрбір сөзді бірнеше рет қайталап, көп уақыт жібереді. Мұндай жағдайда қындықтан құтқару үшін, өуелі балаға тақпақтың мазмұны мен жеке түсініксіз сөзді түсіндіріп, айтуға киналатын сөздерін буынға бөлгізіп, тіпті қағазға жазып қойып, дауыстап немесе іштен (ойша) қайталап жаттығу керектігін айтып, оған дағыландыру керек.

Төменгі сынып оқушыларының тапсырмасын тексеру үшін ата-ананың терең білімді болуы шарт емес. Мәселен, ана тілі, жаратылыстану сияқты сабактардан үйге оқып келуге берілген мәтіндерді оқытып, түсінігін айтқызуға болады. Кейде сол мазмұннан туатын сұрапты ата-анаға балалардың өздері-ақ қояды.

Ал қазақ және орыс тілі сабактарынан жаттығу жұмыстары үйге жиі беріледі. Міне, осы жаттығу жұмыстарын орындауда кейбір окушы ойланудан қашып, кейбірі жаттығудың орындауда шартын ұмыт қалдырып, тек мәтінді көшіре салады. Осындауда үлкендер тарарапынан қандай

жаттығу берілді, оны орындаудың шарты қандай екенін тексеру артық болмайды.

Мұнымен қатар ата-аналар оқушылардың табельдері мен құнделіктеріндегі алған бағаларын тексеріп, апта сайын қол қойып, сабактан себепсіз қалмауын және мектепке кешікпей бауруын қадағалап отырулары керек. Сабағына жауапкершілікпен қараған баланы мадақтап отыру қажет. Бала қай сыныпта оқымасын, үйге берілген тапсырманы өздері тексеріп үйренуге тәрбиелеудің педагогикалық маңызы зор.

Ата-аналар үй тапсырмасымен бірге баланың сыныптан тыс оқуын қадағалап, оларға тиісті газет-журналдарды, көркем өдеби кітаптарды сатып әпергені жөн. Радионы тындауға үйретудің де баланың ой-өрісінің дамуына тигизетін өсері мол.

Баланы көркем-өдеби кітаптарға үйір етіп, қызықтыру үшін ата-аналары немесе басқа жақын туыстары оның елеулі бір ісі үшін, не туған күні т.б. ретті жағдайларда көркем өдеби кітаптар сыйлағаны орынды.

Қазір оқушылар емтихан тапсырады. Сондықтан емтиханға өзірлік кезінде жәрдемдесу мен тексеруді күшейте түсken жөн. Өзірлену кезінде материал пысықталып, бұрынғы түсініксіз болған сұраптар анықталады, демек, жыл бойы алған білімін терендете түседі. Емтиханға өзірлік кезінде үй ішінің шаруасымен байланысты тапсырмаларды азайту керек. Әрине балаларды өзін-өзі күтуден, үй шаруасына көмектесуден мұлде босатуға болмайды. Оқушылар үй тапсырмасын орындағанда, емтиханға өзірлену кезінде бірнеше оқушының қосылып өзірленуін қуаттаған дұрыс. Мұның өзі жасөспірімдерді жұмысты ұжыммен бірге істеуге, олардың жолдастық қарым-қатынас сезімін тәрбиелеуге мүмкіндік туғызады. Бірлесіп жұмыс жасау – оқуға үлгере алмайтындар мен дербес орташа өз алдына жұмыс істеп, көпке әдеттенбеген оқушылар үшін де пайдалы.

Емтихан кезінде балалар өз біліміне сенбей: “Мен еш нәрсе білмеймін”, “Мен бүгін емтиханда құлаймын” – деген сөздерді жиі айтады. Бұл шынында нақ солай емес. Олардың еш нәрсе білмеуі және 9 айдың ішінде өткенін бірден еске түсіруі мүмкін емес. Сондықтан үйде баланың туыстары ақыл айтып, жігерлендіріп, тапсырған емтиханына мән беріп отырулары керек. Ол – оқушының көніл күйін көтеріп, өзіне сенімін арттырады.

Емтиханға билетпен ғана дайындалмай, жалпы материалды бір шолып өтуі орынды, содан кейін билетпен танысады. Емтихан билетін алғанда саспай, білімін іштей тұжырымдап, бір жүйеге келтіріп, түйінді мәселелерді жазу керек.

Кей балаларда, керісінше, өзіне-өзі шамадан тыс сенімділік пайда болады. Бұл дұрыс емес. Мұндайда оқушыға байыптылық, тым ұшқалақтамай, ойлану керектігін ескерткен жөн. Емтихан уақытында оқушылар мезгілімен дұрыс та- мақтануы тиіс. Дұрыс тамақтанудың ағзаға қажетті заттарды жеткізіп түруда пайдасы зор. Тамақ алуан түрлі (сүт, жас көкөніс, жеміс, балық т.б.) болуы керек.

Қорыта келе айтатынымыз, тапсырманы мүкият, ұқыпты орындау баланың оқуға деген ынтасын арттырады. Келешекте қыншылықты же- нуге, азамат болғанда жұмысты ықыласымен адал істеуге үйретеді.

ӘДЕБІЕТ

1. Азаров Ю.П. Отбасы педагогикасы. М., 1985.
2. Оразбекова К. Отбасы психологиясы. Алматы, 2000.
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000.
4. Қоянбаев Ж. Семья және балалар мен жетекшілер тәрбиесі. Алматы, 1990.
5. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. Алматы, 1995.

Резюме

Статья посвящена воспитанию ребенка в семье и школе. Рассматривает пути повышения качества образования, усовершенствования преподавания. Школа развивает и дополняет этот процесс. Способствует внимательному, аккуратному изучению уроков, развитию интереса к познаниям, процессу преодоления трудностей в будущем, помогает стать честным и трудолюбивым гражданином своей страны.